

ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ¹

ΚΩΣΤΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κυρίαρχη αντίληψη περί παγκοσμιοποίησης προαναγγέλλει την απαξίωση της σημασίας των γεωγραφικών ορίων και περιοχών για την κοινωνική οργάνωση του χώρου σε διάφορες κλίμακες και μέσω αυτών την «κατάργηση της γεωγραφίας», αντίστοιχης με την «κατάργηση της ιστορίας».

Η παρουσίαση ασκεί κριτική σ' αυτή την αντίληψη υποστηρίζοντας ότι η ανάδυση νέων μορφών άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης και κοινωνικών αποκλεισμών θεμελιώνεται, μεταξύ άλλων, και σε νέες εκδοχές ορίων και ελεγχόμενων περιοχών, χρησιμοποιώντας παραδείγματα από την οικονομική γεωγραφία και τη γεωπολιτική στα Βαλκάνια.

ABSTRACT

The dominant discourse on globalisation assumes the erosion of geographical boundaries and regions, leading to the "end of geography", similar to the "end of history". The paper criticises these views and proposes an approach to globalisation as a contested process and as an open political project. It argues that new forms of geographically uneven development and social exclusion are based, among others, on new modes of regionalisation and boundary formation, using examples from economic geography and geopolitics in the Balkans.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Παγκοσμιοποίηση, όρια, περιοχές, ανισότητες, οικονομία, γεωπολιτική.

KEY WORDS: globalisation. Boundaries, regions, inequalities, economy, geopolitics.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα από τα βασικά επιχειρήματα του κυρίαρχου λόγου περί παγκοσμιοποίησης, αυτού που εκπορεύεται από τις ροζ σελίδες των οικονομικών εφημερίδων, τις συναντήσεις τύπου Davos και τη μίζερη ομοιομορφία του «Τρίτου Δρόμου», είναι η προαγγελία της επερχόμενης απαξίωσης της σημασίας των **γεωγραφικών ορίων** και των **περιοχών** για την κοινωνική και οικονομική ζωή σε διάφορες κλίμακες. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, τα έθνη-κράτη, οι περιφέρειες και οι πόλεις – μερικά παραδείγματα από χωρο-κοινωνικές οντότητες που έχουν σαφή γεωγραφικά όρια– είναι πια ξεπερασμένες και αντιπαραγωγικές απέναντι στις απαιτήσεις της νέας παγκόσμιας οικονομίας. Γι' αυτό, υποτίθεται, έχουν χάσει τον έλεγχο στους βασικότερους ρυθμιστικούς μηχανισμούς τους και στη θέση τους αναπτύσσονται ισχυρά δίκτυα τα οποία συνδέουν επιλεκτικά ορισμένους τομείς των κρατών, των περιφερειών, των πόλεων και των γειτονιών, ξεπερνώντας έτσι τα υφιστάμενα γεωγραφικά όρια. Τέτοια δίκτυα είναι μεταξύ άλλων τα χρηματιστήρια, οι μεγάλες επιχειρήσεις, τα ΜΜΕ, οι αστυνομίες και οι στρατοί, τα πανεπιστήμια, οι Μαφίες, οι έμποροι ανθρώπων και όπλων αλλά και πρόσφατα όσοι και όσες αποφάσισαν να διαδηλώσουν σε διαφορετικά σημεία του πλανήτη για «έναν άλλο κόσμο που είναι εφικτός». Η επιχειρηματολογία αυτή καταλήγει σε ακραίες προτάσεις όπως του M. Castells περί της «μοναδικής δικτυωμένης κοινωνίας» ή του R. O Brien περί του «τέλους της γεωγραφίας», αντίστοιχες με το «τέλος της ιστορίας».

Στις παραπάνω απόψεις έχει διατυπωθεί ευτυχώς από πολλούς και πολλές ένας σοβαρός αντίλογος στον οποίο θα προσπαθήσω να συνεισφέρω με αυτή την ανακοίνωση.

2. ΓΙΑ ΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Θα πρέπει να αποσαφηνίσω κατ' αρχάς ότι αναφέρομαι στα ανθρωπογενή γεωγραφικά όρια και όχι στα φυσικά π.χ. στην ακτογραμμή, σε ένα ποτάμι, στα όρια μεταξύ γεωλογικών σχηματισμών κ.α. Τα ανθρωπογενή όρια προκύπτουν από την ανθρώπινη

1:BOUNDARIES AND REGIONS IN THE TIME OF THE GLOBALISATION

2:Καθηγητής Οικονομικής Γεωγραφίας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Hadjimichalis@hua.gr

δράση. Άλλοτε παίρνουν μια υλική υπόσταση μέσω θεσμών και διαδικασιών με τη χάραξη τους σε χάρτες ή και ακόμη στο έδαφος (πχ. διεθνή όρια κρατών, διοικητικά όρια, όρια ιδιοκτησιών), άλλοτε προκύπτουν μέσα από ειδικές γεωγραφικές αναλύσεις (πχ. τα οικονομικά όρια επιρροής μιας πόλης, η γεωγραφική κατανομή γλωσσών και θρησκειών, η ταξική συγκρότηση αστικών περιοχών) και άλλοτε προκύπτουν από πολιτικές επιλογές που συχνά συνοδεύονται από βία (κατακτητικοί πόλεμοι, αποικιοκρατία, απαρτχάιντ).

Η χάραξη ενός ορίου είναι μια από τις πιο συχνές, απαραίτητες και συνάμα δύσκολες ασχολίες των γεωγράφων γιατί ορίζει περιοχές ανθρώπινων δράσεων και συμφερόντων, ορίζει τι είναι «μέσα» και τι «έξω», δημιουργεί ενσωματώσεις και αποκλεισμούς, δημιουργεί διακριτές περιοχές. Γενικά εισάγει ασυνέχειες και προσδιορισμούς σε ένα χώρο που πριν από τη χάραξη του ορίου ήταν συνεχής και απροσδιόριστος. Το όριο γίνεται έτσι μια μορφή ουσιαστικού ελέγχου και καταναγκασμού και γι' αυτό αποτελεί ένα από τα συστατικά χαρακτηριστικά κάθε μορφής εξουσίας.

Η ύπαρξη ορίων και περιοχών προϋποθέτει ένα είδος *ορθολογισμού* και την *ανθρώπινη εδαφοκυριαρχία* (human territoriality) σε συγκεκριμένο έδαφος (Sack, 1986). Όπως έχουν δείξει πολλές ανθρωπολογικές και πολιτισμικο-γεωγραφικές έρευνες, ο ορθολογισμός της ατομικής ιδιοκτησίας η οποία ορίζει σαφή όρια και περιοχές, δεν υπάρχει σε όλες τις πολιτισμικές ομάδες και σε όλους τους τρόπους παραγωγής. Αντίθετα, η εδαφοκυριαρχία είναι διακριτή παντού και συνδυάζεται με τη *δύναμη* (φυσική και συμβολική) που έχουν τα άτομα μιας ιεραρχίας για να την επιβάλλουν.

Ορθολογικά οργανωμένα όρια ορίζουν τις ιδιοκτησίες ήδη από τις Μεσοποταμιακές πόλεις. Όλες οι αρχαιοελληνικές πόλεις και οι καλλιεργήσιμες γαίες δίπλα σε αυτές είχαν σαφή όρια και οι ανάγκες μετρήσεων και ελέγχων αναπτύσσουν τη χαρτογραφία. Όμως τα όρια αποκτούν τη σημασία που έχουν σήμερα στο «Δυτικό» κόσμο κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Ο ρωμαϊκός ορθολογισμός υιοθετεί τις αρχές του ελληνικού αλλά τις μεταμορφώνει και τις εμπλουτίζει με έννοιες νομικές, με ένα είδος συμβολαίου και κυρίως με συμβολικές έννοιες. Η ρωμαϊκή εμμονή στα όρια και στην κατάτμηση σε περιοχές του χώρου πηγαίνει σύμφωνα με τον A. Rossi (1986) πίσω στο μύθο το σχετικό με την ίδρυση της Ρώμης: ο Ρωμύλος τράβηξε μια οριακή γραμμή και σκότωσε τον αδελφό του που δεν τη σεβάστηκε. Αν τα όρια δεν αναγνωρίζονται τότε δε μπορεί να υπάρξει *Civitas*.

Από την εποχή της *Pax Romana*, στο Μεσαίωνα και μέχρι τη Συνθήκη της Βεσπάλιας το 1648 (όπου τα όρια των κρατών συνδυάστηκαν για πρώτη φορά με την έννοια της *εθνικής κυριαρχίας*), τα όρια και οι περιοχές ήταν πάντα σχετικά ανοικτά και πορώδη στις οικονομικές ανταλλαγές και στο μακρινό εμπόριο. Ήδη από τον 14ο αιώνα, ελάχιστες Ευρωπαϊκές περιοχές μπορούσαν να θεωρηθούν «κλειστές». Οι οικονομικές αυτές τάσεις δημιούργησαν γεωγραφικές συσχετίσεις όπου η παραγωγή και η κατανάλωση σε μια περιοχή ήταν εξαρτημένη από εισαγωγές από μακρινές αποικίες, η κερδοφορία των κεφαλαίων απαιτούσε συνεχείς γεωγραφικές επεκτάσεις και το εργατικό δυναμικό ήταν συχνά αναγκασμένο να μεταναστεύει όχι μόνο από αγροτικές σε αστικές περιοχές, αλλά και από μια ήπειρο σε άλλη. Μαζί με τους ανθρώπους μετανάστευαν και οι ιδέες, οι πολιτισμικές παραδόσεις, οι θρησκείες και οι γλώσσες, αλλά και οι αρρώστιες, δημιουργώντας τις γνωστές πολυ-πολιτισμικές μεταναστευτικές κοινότητες σε νέους και παλαιούς κόσμους, εκεί που μέχρι πρόσφατα κυριαρχούσε η ομοιογένεια.

Η υπέρβαση των ορίων και των περιοχών από αυτές τις διαδικασίες στη μακρά διάρκεια, ήταν πάντα κάτω από τον αυστηρό έλεγχο των κρατών και μερίδας των ισχυρών «εθνικών» κεφαλαίων. Οι τελευταίοι εισήγαγαν τις διαδικασίες *προστατευτισμού* «εθνικών» προϊόντων και επιχειρήσεων, αμφισβητώντας έτσι εκ των έσω τις απόψεις περί ελευθέρου εμπορίου και ισότιμου «πλούτου των εθνών» που οι ίδιοι επαγγέλλονταν. Τυπικό παράδειγμα εδώ είναι οι θεωρίες του David Ricardo για το διεθνές εμπόριο και το συγκριτικό πλεονέκτημα, οι οποίες αγνοούσαν επιδεικτικά τις αποικιοκρατικές επεμβάσεις της Μ. Βρετανίας και τον προστατευτισμό που είχε επιβάλλει για τα βιομηχανικά της προϊόντα.

Η δυνατότητα επιβολής προστατευτισμού από τα περισσότερα Ευρωπαϊκά κράτη και αργότερα από τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία τις πρώτες δεκαετίες της βιομηχανικής επανάστασης, αποτελεί σημαντικό ερμηνευτικό στοιχείο για την κατανόηση του διαχωρισμού του κόσμου σε «ανεπτυγμένες» και «υπανάπτυκτες» περιοχές. Όμως όπως υποστηρίζει ο A. Εμμανουήλ (1978) συχνά αποσιωπάται για προφανείς λόγους.

Οι απαιτήσεις για κατάργηση του προστατευτισμού από τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις και τις ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας του 1970 παράλληλα με τη ραγδαία ανάπτυξη των διεθνών χρηματοπιστωτικών αγορών, τον διεθνή στασιμο-πληθωρισμό, τις τεχνολογικές αλλαγές και κυρίως την επανάσταση της πληροφορικής, συνέβαλαν στην κατάρρευση του διεθνούς συστήματος εμπορίου και νομισματικών ισοτιμιών, γνωστού ως «συμφωνία Bretton Woods». Από τότε, υποστηρίζουν οι ροζ οικονομικές σελίδες, έχουμε εισέλθει στη φάση της παγκοσμιοποίησης.

Όμως με την έλλειψη ιστορικής και γεωγραφικής γνώσης που τις διακρίνει ξεχνούν να μας ενημερώσουν ότι: (α) η παγκοσμιοποίηση που επαγγέλλονται δεν είναι κάτι το εντελώς καινούργιο, αλλά αποτελεί συνέχεια της καπιταλιστικής διεύρυνσης που αρχίζει με την βιομηχανική επανάσταση, (β) όπως τότε έτσι και τώρα, οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης δεν ωφελούν όλους/ες, κάποιοι/ες κερδίζουν ενώ οι περισσότεροι/ες περιθωριοποιούνται, και (γ) η συγκεκριμένη παγκοσμιοποίηση που βιώνουμε αποτελεί τη συνισταμένη νεο-φιλελεύθερων επιλογών κρατών και επιχειρήσεων.

3. Η ΝΕΟ-ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΔΕΝ ΚΑΤΑΡΓΕΙ ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΑΛΛΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΑΝΙΣΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Στις αρχές Μαρτίου 2001, οι ΗΠΑ μέσω του προέδρου τους ανακοίνωσαν την επιβολή δασμών στις εισαγωγές χάλυβα. Οι άλλες χώρες εξαγωγής χάλυβα (Ε.Ε. Ιαπωνία, Κίνα και Ανατ. Ευρώπη) αντέδρασαν έντονα, αλλά μόνο η Ε.Ε. ανακοίνωσε στις αρχές Ιουνίου ότι θα επιβάλει δασμούς αντιποίνων σε αμερικανικά προϊόντα όπως τα κλωστοϋφαντουργικά, ο χάλυβας και ο χυμός πορτοκαλιού (Καθημερινή, 6.6.02). Η επιλεκτική επαναφορά του προστατευτισμού από τις δύο μεγαλύτερες οικονομίες του κόσμου, υποστήριζε ο *Economist* στις 30.5.02, αποτελεί την αρχή του τέλους της παγκοσμιοποίησης. Αν όντως αυτό συμβαίνει θα πρέπει να τελειώσω την ανακοίνωση αυτή κάπου εδώ. Επειδή όμως πιστεύω ότι θα βρεθεί κάποιος συμβιβασμός προς όφελος της Ε.Ε. και των ΗΠΑ και εις βάρος των υπολοίπων, θα συνεχίσω υποστηρίζοντας ότι **Δεν υφίσταται μια γενική και αόριστη απαξίωση της σημασίας και της λειτουργίας των ορίων και των περιοχών, αλλά νέες μορφές *άνισης ανάπτυξης/ενσωμάτωσης* και *περιθωριοποίησης/αποκλεισμού* συγκεκριμένων τόπων, συγκεκριμένων δραστηριοτήτων και κοινωνικών ομάδων.**

Στις περιοχές και τα όρια μας ενδιαφέρουν εκείνα τα χαρακτηριστικά που περιγράφουν τις χωρο-κοινωνικές σχέσεις, στηριζόμενοι στην παρατήρηση της Doreen Massey (1991) περί *ανοικτότητας* αυτών των σχέσεων αυτό που η ίδια περιγράφει ως *η παγκοσμιότητα του τοπικού*. Στα χαρακτηριστικά αυτά συμπεριλαμβάνονται μεταξύ άλλων η τοπική αγορά και οι περιφερειακές γλώσσες, οι δυνατότητες μετακινήσεων των ατόμων, η ταύτιση με τόπους και συλλογικές νοοτροπίες. Και βέβαια η πολιτική αντιπροσώπευσης και ο έλεγχος των διοικούντων.

Στην Ευρώπη, αυτές οι σχέσεις και τα χαρακτηριστικά έχουν διαμορφωθεί στη μακρά διάρκεια από τον 18ο έως τον 20ο αιώνα. Σήμερα ο κυρίαρχος λόγος περί παγκοσμιοποίησης τα αμφισβητεί, υποστηρίζοντας ότι η συρρίκνωση ή και κατάργηση των αποστάσεων, η αδιάκοπη ροή των πληροφοριών, οι δυνατότητες στιγμιαίας παγκόσμιας επικοινωνίας συμβάλλουν, υποτίθεται, στην απαξίωση των εννοιών του ορίου και της περιοχής και στη συνέχεια στη κατάργηση των βιωμένων χώρων όπως ο τόπος, η πόλη, οι περιφέρειες και το εθνικό κράτος.

Πίσω από τέτοιου είδους επιχειρηματολογίες κρύβεται ένας άκρατος τεχνολογικός ντετερμινισμός, παρόμοιος ίσως με αυτόν του Φουτουρισμού των δεκαετιών 1920 και 1930. Κρύβεται όμως και μια προσέγγιση για το *χώρο* στη γεωγραφία που τον υποβιβάζει μόνο στις φυσικές του διαστάσεις, ένα στατικό και μοναδικό χώρο, παθητικό υποδοχέα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, όπου το μόνο που έχει σημασία είναι η απόσταση. Πρόκειται για τη γνωστή αντιμετώπιση των νεο-φιλελεύθερων οικονομολόγων, τεχνικών και ορισμένων πολιτικών, οι οποίοι αδυνατούν να καταλάβουν το *χώρο* ως *αποτέλεσμα κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικών συγκρούσεων*, ως μια δυναμική έκφραση της δράσης των κοινωνικών υποκειμένων, κάτι που παράγεται και αναπαράγεται καθημερινά. Δεν καταργούνται λοιπόν οι περιοχές και τα όρια και μέσω αυτών και η γεωγραφία με τις τεχνολογικές εξελίξεις της παγκοσμιοποίησης, αλλά κατασκευάζονται *πολλές γεωγραφίες και πολλοί χρόνοι*. Ανάλογα με τους φορείς που τις εκφράζουν, ορισμένες από αυτές τις γεωγραφίες εμφανίζονται ηγεμονικές, ανεξάρτητα από την ουσιαστική τους αντιπροσωπευτικότητα.

Για παράδειγμα, μια από τις κυρίαρχες μορφές παγκοσμιοποίησης είναι και αυτή των πολυεθνικών εταιρειών που χωρίζουν τον πλανήτη σε τρεις χρονικές ζώνες και τρεις βάρδιες, όπου, όταν πέφτουν για ύπνο οι υπάλληλοι στη Νέα Υόρκη, παίρνουν τη σκυτάλη αυτοί της Νότιας Αφρικής και στη συνέχεια αυτοί της Ιαπωνίας, έτσι ώστε να παρέχονται υπηρεσίες όλο το 24ωρο. Αυτή η αναζήτηση ενός "παγκόσμιου χρόνου" κατασκευάζει μια συγκεκριμένη, συμπυκνωμένη γεωγραφία που όντως καταργεί τα εθνικά σύνορα, εντελώς όμως διαφορετική π.χ. από τη γεωγραφία και τους χρόνους των εκατομμυρίων ανέργων στην Ευρωπαϊκή Ένωση ή των εκατομμυρίων υποσιτιζόμενων κατοίκων στο Τσαντ και το Μπαγκλαντές που είναι ριζωμένοι στους τόπους τους. Η περιγραφή της πραγματικότητας ή του μέλλοντος της παγκοσμιοποίησης σύμφωνα με το παράδειγμα των πολυεθνικών εταιρειών αποτελεί μια μερική προσέγγιση και αφορά ένα μικρό ποσοστό των κατοίκων του πλανήτη, εμφανίζεται όμως ως κυρίαρχη γιατί εκπορεύεται από μια ηγεμονική μερίδα του παγκόσμιου κεφαλαίου.

Η πλέον προφανής ανισότητα της παγκοσμιοποίησης (η οποία δεν συζητείται παρά μόνο σπάνια) είναι οι διαφορετικές γεωγραφικές ελευθερίες μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Δεν υπάρχει παγκόσμια, ελεύθερη αγορά για την εργασία όπως υπάρχει για μερίδα του διεθνούς κεφαλαίου. Κάτω από τη σημαία του "ελεύθερου εμπορίου", τα άτομα, φορείς της εργατικής τους δύναμης (που δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι είναι και αυτή "εμπόρευμα"), εμποδίζονται με πολλούς τρόπους να κατακτήσουν μια αντίστοιχη παγκόσμια γεωγραφική κινητικότητα. Γιατί η γεωγραφική κινητικότητα των κεφαλαίων σε παγκόσμια κλίμακα προϋποθέτει και απαιτεί τη γεωγραφική ακινησία των εργαζομένων: οι δύο αυτές αντίθετες γεωγραφίες συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των έντονων διαφορών σε αμοιβές και κόστος ζωής που αξιοποιούνται στη συνέχεια από τους διεθνείς επενδυτές.

Η επιλεκτική επαναφορά του προστατευτισμού από τις ΗΠΑ και την Ε.Ε. εκτός από ότι εισάγει την αμφισβήτηση της παγκοσμιοποίησης ως διαδικασίας ελεύθερου εμπορίου, τονίζει επίσης και μια άλλη της διάσταση που συνήθως αποκρύπτεται: αυτή του *πολιτικού διακυβεύματος*. Η παγκοσμιοποίηση δεν έχει τίποτα το αναπόφευκτο ή φυσικό αλλά είναι το αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών και ενεργειών συγκεκριμένων ομάδων, γι' αυτό μπορεί και αλλάζει. Βέβαια οι αλλαγές δεν είναι πάντα προς το καλύτερο, αν λάβουμε υπόψη ότι η ανισότητα ανάμεσα το πλουσιότερο 20% του συνολικού πληθυσμού της γης (που ζει σε Ευρώπη, ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία και Ιαπωνία) και στο φτωχότερο 20% (που ζει σε Αφρική, Ν.Αμερική και Ασία) ήταν 11 προς 1 το 1913, εκτινάχθηκε σε 30 προς 1 το 1960 και εκτοξεύτηκε στο 74 προς 1 το 1997. Όμως δεν παύουν να είναι αλλαγές που έχουν προκύψει από πολιτικές επιλογές και αυτό δίνει ελπίδες στους χιλιάδες νέους και νέες που διαδηλώνουν σε όλες τις χώρες ότι «έννας άλλος κόσμος είναι εφικτός».

4. ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ ΙΣΧΥΡΩΝ – ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΩΝ ΑΔΥΝΑΤΩΝ

Η εδαφοκυριαρχία, σύμφωνα με τον R.Sack (1986), είναι η κύρια γεωγραφική έκφραση της *κοινωνικής δύναμης* ενός προσώπου ή ομάδας. Υλοποιείται με τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο των δράσεων των ατόμων που ζουν σε συγκεκριμένη περιοχή, σαφώς οριοθετημένη. Η κοινωνική δύναμη, όπως είναι γνωστό από την πολιτική επιστήμη, είναι άνισα κατανομημένη μεταξύ ατόμων και ομάδων και παίρνει πολλές μορφές: από την πλήρη αυταρχικότητα και τη βία μέχρι την άμεση και έμμεση δημοκρατία. Η κατάληψη με τη βία ενός κτήματος, η επέκταση των ορίων ενός σχεδίου πόλεως προς το γειτονικό περιαστικό δάσος και η ψήφιση από τη Βουλή του σχεδίου «Καποδίστριας» το οποίο άλλαξε την εδαφοκυριαρχία και τα όρια των δήμων της χώρας, είναι τρία παραδείγματα γεωγραφικής έκφρασης της κοινωνικής δύναμης. Αν ο καταπατητής είναι «ισχυρός», αν οι δημοτικοί άρχοντες έχουν «ισχυρά μέσα για τον αποχαρακτηρισμό του δάσους» και αν το Υπ.Εσωτερικών αντισταθεί με «ισχυρό» τρόπο στις τοπικές πιέσεις, τότε γίνεται κατανοητή η έννοια της ισχύος στην εδαφοκυριαρχία.

Η πιο ακραία γεωγραφική έκφραση της άνισης κοινωνικής δύναμης, είναι η βίαιη, με στρατιωτικά μέσα καταπάτηση της εδαφοκυριαρχίας ενός κράτους από ένα ισχυρότερο. Στην περίπτωση αυτή αναφερόμαστε στην καταπάτηση της εθνικής κυριαρχίας, όπως τουλάχιστον ήταν γνωστή από τη συνθήκη της Βεσφαλίας. Χρήσιμο παράδειγμα αποτελούν οι πρόσφατες βίαιες παραβιάσεις εθνικών συνόρων από τις ΗΠΑ και το NATO στη γειτονιά μας, τα Βαλκάνια. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι αυτές οι στρατιωτικές επεμβάσεις ενισχύουν την κυρίαρχη άποψη περί περιορισμού της σημασίας των ορίων και των περιοχών στην εποχή της παγκοσμιο-ποίησης και η

οποία αφορά όλα τα κράτη και όλες τις κοινωνίες. Σπεύδω όμως να παρατηρήσω ότι αυτό απο-πολιτικοποιεί τις ενέργειες που κρίνουμε και αποσιωπά το μείζον: η κατάργηση/παραβίαση συνόρων και ορίων αποτελεί τη γεωγραφική έκφραση της κοινωνικής δύναμης των ισχυρότερων οι οποίοι έχουν και τη δυνατότητα να νομιμοποιήσουν τις επεμβάσεις τους.

Λίγο μετά την έναρξη των βομβαρδισμών στο Κόσοβο, το κύριο άρθρο της *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (25.3.99) υποστήριζε ότι: «...η αρχή της εδαφικής κυριαρχίας δεν μπορεί να αποτελεί φετίχ...η έννοια της εθνικής κυριαρχίας είναι ακατάλληλη για τα κράτη της Ν-Α Ευρώπης» (η έμφαση δική μου), υπονοώντας προφανώς ότι είναι κατάλληλη για τα άλλα Ευρωπαϊκά κράτη. Δύο χρόνια αργότερα, σε άρθρο στην *Wall Street Journal* (18.3.01) με τίτλο «Ξανασχεδιάστε το χάρτη», ο λόρδος Όουεν, πρώην διαπραγματευτής εκ μέρους της Δύσης στο πόλεμο της Βοσνίας, υποστήριζε ότι η μόνη λύση στα Βαλκάνια είναι «...συμφωνημένες αλλαγές στα εθνικά σύνορα, οι οποίες να έχουν τη σύμφωνη γνώμη των Μεγάλων Δυνάμεων» (η έμφαση δική μου). Και προχωρούσε περιγράφοντας κάποιες από τις αλλαγές: ανεξαρτησία του Κοσόβου και του Μαυροβουνίου, επαναπροσδιορισμός των εθνικών συνόρων της Βοσνίας, παροχή στη Γιουγκοσλαβία διαδρόμου-εξόδου στην Αδριατική και διεύρυνση του ζωτικού χώρου της Αλβανίας (χωρίς παραπέρα εξηγήσεις).

Ο κυνισμός και η ιμπεριαλιστική υπεροψία των δύο παραπάνω δημοσιευμάτων θα εκπλήττει μόνο όσους/ες πίστευαν στην ανθρωπιστική διάσταση της επέμβασης στο Κόσοβο. Καλύπτονται ωστόσο ιδεολογικά από απόψεις που υποστηρίζουν ότι οι «μοντέρνες» αντιλήψεις για το έθνος-κράτος, την εδαφική κυριαρχία και το απαραβίαστο των συνόρων/ορίων έχουν ξεπεραστεί από την παγκοσμιοποίηση (Przezinski, 1998; Kaplan, 2001). Σύμφωνα με τους συγγραφείς, σήμερα η «μετα-μοντέρνα» κατάσταση έχει απαξιώσει τους παλαιούς ρυθμιστικούς μηχανισμούς των εθνικών κρατών και τα παγκόσμια δίκτυα έχουν υπερκεράσει όρια και σύνορα. Όσα κράτη και όσες κοινωνικές ομάδες δεν αποδέχονται τους νέους παγκόσμιους ελέγχους θα πρέπει να συναινετιστούν με τη βία.

Αν στη περίπτωση της επιλεκτικής εφαρμογής του προστατευτισμού αναδύεται μια λογική «δύο μέτρων και δύο σταθμών», στην περίπτωση των ανοικτών συνόρων για στρατιωτικές επεμβάσεις η ίδια λογική εμφανίζεται αποκάλυπτη: τα σύνορα του «άλλου» είναι ανοικτά ενώ τα «δικά μας» ερμητικά κλειστά. Και προς επίρρωση αυτής της λογικής υψώνουν πραγματικά τείχη, αποκλείοντας τεράστιες περιοχές, όπως πχ. ο μεταλλικός ηλεκτροφόρος φράκτης χιλιάδων χιλιομέτρων μεταξύ ΗΠΑ και Μεξικού και το πρόσφατο τσιμεντένιο τείχος 365 χιλιομέτρων που κτίζει η κυβέρνηση του Ισραήλ, αποκλείοντας τις Παλαιστινιακές περιοχές.

5. ΤΕΛΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Τα δύο τελευταία παραδείγματα μαζί με τις πρόσφατες προτάσεις της Ισπανικής Προεδρίας της Ε.Ε. (Μάιος 2002) για «Ευρώπη Φρούριο» ενάντια στους οικονομικούς μετανάστες και η ανάλυση που προηγήθηκε για τα οικονομικά δεδομένα της παγκοσμιοποίησης, επιβεβαιώνουν την υπόθεσή μου ότι τα όρια και οι περιοχές δεν απαξιώνονται ως έννοιες και κοινωνικές πρακτικές. Αλλάζουν όμως περιεχόμενο και κυρίως αντιμετωπίζονται περισσότερο από παλιά με δύο μέτρα και δύο σταθμά. Διευρύνουν έτσι παλαιές και δημιουργούν νέες χωρο-κοινωνικές ανισότητες με εκρηκτικές διαστάσεις.

Οι πολιτικές συνέπειες αυτών των εξελίξεων είναι πολύ σημαντικές και με οδηγούν στην τελευταία παρατήρηση. Η κυρίαρχη αντίληψη για την παγκοσμιοποίηση χωρίς γεωγραφικά όρια και περιοχές, δεν αποτελεί μια περιγραφή για το πώς είναι ο κόσμος σήμερα, αλλά μια εικόνα για το πώς κατασκευάζεται μία εκδοχή του με βάση το νεο-φιλελεύθερο πρότυπο. Σαν μια νέα Οργουελική εκδοχή του "Μεγάλου Αδελφού", δημιουργεί το πλαίσιο για τη δράση ορισμένων κοινωνικών υποκειμένων και κυρίως για τη μη-δράση των πολλών, την παθητική αποδοχή της παγκοσμιοποίησης ως αναπόφευκτης όπως, για παράδειγμα, ο "Τρίτος Δρόμος" των κκ. Γκίντενς και Μπλαιρ.

Όμως μετά το Σιάτλ, τη Γένοβα, την κατάρρευση της Αργεντινής, του enfant gaté της ΔΝΤ και τις εναλλακτικές προτάσεις από το Porto Alegre, η παγκοσμιοποίηση των ροζ σελίδων δεν θεωρείται πλέον ούτε από τους υποστηρικτές της ως η μόνη επιλογή. Οι τελευταίες εξελίξεις έδειξαν ότι υπάρχει χώρος και χρόνος για πολιτικές επιλογές και δράση, εκεί που άλλοι μάς τρομοκρατούν με το αναπόφευκτο, επιζητώντας τη σιωπή μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1] Εμμανουήλ, Α. (1978) *Η Άνιση Ανταλλαγή*, Παπαζήσης: Αθήνα
- [2] Kaplan, D. (2001) *Η επερχόμενη αναρχία*, Ροές: Αθήνα
- [3] Massey, D. (1991) "A global sense of place", *Marxism Today*, 6/1991, pp. 35-38.
- [4] Przewinski, Z. (1998) *Η μεγάλη σκακιέρα*, Νέα Σύνορα: Αθήνα.
- [5] Rossi, A. (1986), *Η αρχιτεκτονική της Πόλης*, Θεσσαλονίκη.
- [6] Sack, R.D. (1986) *Human Territoriality*, Cambridge University Press: Cambridge.
- [7] Χατζημιχάλης, Κ. (2001) *Γεωγραφία, Ανάπτυξη και Πολιτική: Δώδεκα Κείμενα για τη Γεωγραφία της Εξουσίας*, Εκδόσεις Ο Πολίτης, Αθήνα.